

DIMITRI GOOSSENS

In de ogen van Medusa

FILOSOFIE

en de duistere spiegel van

HORROR

Inhoud

- Inleiding.
De horzel en het paard: de filosoof en horror als lastposten 7
1. De geboorte van horror uit de januskop van de verlichting en de geest van de romantiek 15
Een nachtmerrie in Londen: Füssli's droom of rede tussen verlichting en romantiek in 15
Een griezelverhaal in Zwitserland: het monster van Frankenstein 20
Een onderzoek van denkbeelden in Londen: de 'verrukkelijke gruwel' van het sublieme 27
Een griezelverhaal in Zwitserland: de vampier 30
Een dronkenlap in Philadelphia: Edgar Allan Poe 38
Een moordenaar in Londen: Stevensons vreemde zaak van Dr. Jekyll en Mr. Hyde en Jack the Ripper 40
Een wolvenverhaal in Londen: de weerwolf als innerlijk beest 47
 2. De grafgrond van horror: een bal masqué boven ons doodsbesef 51
Wat is horror? 51
Grafgrond en verbeelding 54
Verbeelding van de grafgrond 60
Grafgrond en cultuur 61
Het bal masqué van horror 67
 3. 'Alle monsters zijn menselijk': een verkenning van monsters en het monsterlijke 73

Zuiverheid en het innerlijke monster: horror als catharsis 74
Zuiverheid en het extern monsterlijke: horror en het abjecte 81

4. **Wij, zombies** 107

De geboortegrond van de zombie: Haïti, slavernij en
kolonialisme 110

George Romero: de peetvader van de zombie 115

Wandelen met zombies: reflecties van het menselijke in een
duistere spiegel 124

5. **Shock en horror: haltes in de thuisloosheid boven de afgrond
van de dood** 149

Fenomenologie van de shock: de halte en de onmogelijke balans
van de koorddanser 150

Shock en scheur: Georges Bataille, transgressie en de 'nacht van
het beeld' 161

Het belang van een esthetica van de shock: de onmogelijke
thuisloosheid in het gezicht kijken 168

Sublieme verwond(er)ing in horror: tussen de pijn van de wonde
en het ontzag van de verwondering 173

6. **Het sublieme en het abjecte in horror: de danse macabre van een ge-
leidelijke toenadering van het verhevene tot het verworpene** 185

Het sublieme, shock en het abjecte vanuit de filosofie 187

Het sublieme, shock en het abjecte vanuit horror 201

De dans van het sublieme en het abjecte bij Georges Bataille via
de sacraliteit 209

7. **Horror ... een duistere spiegel: starend in de ogen van Medusa** 225

Als in een duistere spiegel 225

Medusa, Perseus en het spiegelende schild: een danse macabre
rond horror 229

Dankwoord 243

Noten 245

Bibliografie 264

Illustratieverantwoording 273

Register 277

Inleiding

De horzel en het paard: de filosoof en horror als lastposten

Aan de wieg van de westerse wijsbegeerte staat een doodvonnis. In 399 voor Christus wordt Socrates ter dood veroordeeld door de rechtbank in Athene. De officiële tenlastelegging luidt dat hij ongelovig is en de jeugd bederft, maar wat hem eigenlijk de das omdoet, is zijn hardnekkig lastigvallen van zijn medeburgers door hun opvattingen onophoudelijk te bevragen. De ingeslapen Atheners voelen zich bedreigd, terwijl Socrates zelf vindt dat de Atheners hem zouden moeten belonen voor zijn tomeloze inzet. Die houding komt hem duur te staan. Hij wordt veroordeeld tot de gifbeker, een straf die hij in alle kalmte ondergaat. Plato biedt ons een inkijk in die ‘lastige’ houding van Socrates ten aanzien van de Atheners:

Wanneer jullie mij doden, zullen jullie moeite hebben weer iemand te vinden die in opdracht van god letterlijk – ook al klinkt het belachelijk – als een stekende horzel de stad boven op het lijf zit. Vergelijk het met een groot en edel paard, dat door zijn formaat wat traag is en ter opwekking de stekende sporen moet voelen. Evenzo heeft denk ik god mij op de stad gezet, als iemand die jullie opwekt, overreedt, ieder afzonderlijk berispt. Overal en altijd kan ik onophoudelijk op jullie neerstrijken. Zo iemand krijgen jullie niet gemakkelijk nog een keer, mannen. Luister daarom naar mij en spaar me. Maar misschien dat jullie als iemand die in zijn slaap wordt gestoord uit ergernis naar mij gaan slaan, en me op aanraden van Anytos zonder meer zullen doden. Dan kunnen jullie de rest van jullie leven in diepe sluimer doorbrengen, als god tenminste niet zo bezorgd zal worden dat hij een ander op jullie afstuurt.¹

Door zichzelf en zijn werk te vergelijken met een horzel die het trage paard Athene moet blijven steken, begint Socrates een lange traditie van de filosofie die de ongemakkelijke waarheid vertelt, van filosofen als lastposten. De meeste mensen hebben dan ook een broertje dood aan filosofen. Door onophoudelijk vraagtekens te plaatsen bij 'heldere en welonderscheiden' vanzelfsprekendheden die brede instemming genieten, slagen ze erin de 'leuk' uit 'vind-ik-leuk' te halen. Andere wetenschappers zijn pragmatisch, maar wat valt er met filosofen aan te vangen? Filosofen problematiseren, ondergraven, bekritisieren, maar vaak zonder een uitweg of sluitende oplossing te beloven. In gezelschap leidt dit er al snel toe dat mensen een 'veilige afstand' houden tot deze dames en heren die graag 'moeilijk' doen.

Het is opmerkelijk dat filosofen – nu de filosofie een gevestigde en academische waarde is, ja zelfs salonfähig is geworden – gevaar lopen die marginale startpositie te vergeten. Wat is de aandacht van de filosoof waardig? Waar houdt de academische wijsbegeerte zich mee bezig? Bevraagt ze voldoende wat maatschappelijk populair is? Of hebben filosofen ook aan bepaalde dingen een broertje dood? Waar de oorspronkelijke startpositie van de filosoof eerder marginaal was, loont het vandaag misschien de moeite om te zien wat de academische en gevestigde filosofie in haar vraagstelling op haar beurt marginaliseert. Wat wordt voorwerp van de abjectie der filosofen?

Een van de dingen die we aantreffen in de marge van de filosofische aandacht is het horrorgenre. In de boekenkast van de filosofie treffen we legio werken aan over metafysische vraagstukken, ethiek, schoonheid enzovoort, maar horror? Het is het zwarte schaap in de filosofische familie. Dit genre, dat vroeger nochtans naast porno het meest over de toonbanken van videotheken ging, gaat gebukt onder een oorverdovend stilzwijgen der filosofen; de filosofische hoofdwerken gewijd aan horror zijn op één hand te tellen.² Maar hebben filosofen en horror niet meer gemeen dan je op het eerste gezicht zou denken? Dit lijkt een vraag die minstens even interessant als ongemakkelijk zou kunnen zijn voor filosofen, en precies daarom filosofische aandacht waard is. Wat als we de taak en rol van de lastige filosoof, zoals Socrates – bij monde van Plato – zo eloquent omschreef in de *Apologie*, nu eens naast het horrorgenre leggen? We geven het woord weer even aan Plato's Socrates:

Ja, mijne heren, met die monsterring heb ik me veel vijanden op de hals gehaald, vijanden van de ergste en meest verbitterde soort, zodat er uit die hoek veel lasterpraatjes voortgekomen zijn, en, onder meer, die reputatie een geleerde te zijn. Want telkens als ik een ander van onwetendheid overtuig, menen de toehoorders dat ikzelf op dat stuk een geleerde ben. De waarheid echter, mijne heren, zal waarschijnlijk wel deze zijn: dat het de god is die in werkelijkheid geleerd is, en dat hij in dit orakel heeft willen aantonen dat *de menselijke geleerdheid weinig of niets waard is*. Nu heeft de god wel de Socrates genoemd die hier voor u staat, maar blijkbaar heeft hij mijn naam slechts gebruikt bij wijze van voorbeeld; zoals hij evengoed had kunnen zeggen: ‘Mensen, diegene onder u is de geleerdste, die zoals bij voorbeeld Socrates, heeft leren inzien dat hij op stuk van geleerdheid waarlijk van generlei betekenis is.’ En daarom ga ik nu nog steeds rond, daarom onderzoek en ondervraag ik, volgens de geest van de god, al wie ik voor geleerd houd: medeburgers zowel als vreemden. En zodra ik ervan overtuigd ben dat hij niet geleerd is, span ik me in om hem aan te tonen dat hij het inderdaad niet is. Dat is mijn bijdrage voor de dienst van de god. En door die bezigheid opgeslorpt, heb ik dan ook geen tijd gehad om ook maar iets van enig belang te presteren, zomin in de politiek als in mijn particuliere zaken.³

Net zoals de lastige filosoof veel mensen ongemakkelijk maakt, weet men ook niet goed wat men aan moet met horror. Het genre raakt aan zowel fascinatie als huivering; het is enerzijds een populair tijdverdrijf, maar stuit anderzijds op veel onbegrip en vijandigheid. Zit er immers niet een steekje los aan mensen die zich daarmee bezighouden? Zijn die wel ‘normaal’? Wanneer je in de media gelabeld wordt als ‘horrorprofessor’, volgt in interviews steevast binnen enkele minuten de vraag: ‘Wat bezielt u toch, meneer, om u daarmee bezig te houden?’ Vermoedelijk heeft dit te maken met wat Freud in *Totem en taboe* al opmerkte: wie raakt aan het taboe, wordt zelf ook taboe.⁴ Alsof je zelf rijp bent voor de divan van de psychoanalyse.

Bovendien is een van de vaste kenmerken van horror dat hij, net als bij de filosoof, mensen ongemakkelijk maakt en ze laat hangen in een gevoel van thuisloosheid. Waar de filosoof de menselijke geleerdheid ontmaskert, daar trapt, slaat en snijdt horror in onze identiteit, verwachtingspatronen, ordeningen en aannames. De filosoof en horror zijn allebei irritante gasten op het feestje dat we ‘cultuur’ noemen. Ze

zijn pretbedervers die de normale gang van zaken komen verstoren. En hoezeer men dit duo ook probeert het zwijgen op te leggen, ze steken steeds hardnekkig het mes van de bevraging terug in de wonde, klaar voor een sequel.

Als genre houdt horror niet van je. Horror ligt er niet van wakker of je slaap verliest. Horror geeft er niet om dat hij je zo angstig maakt dat je iets afzweert waar je van houdt (...) zoals kamperen of zwemmen in de oceaan. In feite is horror een klootzak.⁵

Als een lastige horzel komt horror je plezier verstoren. Je zwemt toch iets minder gerust in een meer na het zien van films met haaien of zeemonsters, zelfs als je eigenlijk wel weet dat er in dat meer helemaal geen haaien voorkomen, laat staan zeemonsters. En hoe staat het met dat scoutingkamp de komende zomer? Wordt dat weer leuk en gezellig, zoals elk jaar, of wordt het eerder zoiets als in de horrorfilm *Welp?*⁶ Plots heb je niets meer aan je rationele begrip van de wereld, aan je 'geleerdheid' of aan 'streetwise' zijn. Horror en filosofie ontmaskeren je overtuigingen voor wat ze zijn: overtuigingen of beliefs die je over de werkelijkheid hebt gelegd als een schematisch verwachtingspatroon, om je leefwereld voorspelbaar te maken. Die leefwereld kan echter ook helemaal anders uitvallen. En als horror dát niet doet, dan confronteert hij je wel met je irrationele angsten en hoe die met elke vorm van rationaliteit en wetenschap aan de haal kunnen gaan.

Beide lastposten werken dus met een confronterende verwonding; ze blazen ons 'huis van de alledaagse' omver en verstoren ons geloof in onze geleerdheid. Die verwonding belicht een ander aspect waarvan elke filosoof stellig zal beweren dat het essentieel is voor zijn 'lastige dans' met de medemens: verwondering. Met deze verwondering als verwonding wordt nogmaals de verwantschap tussen beide lastposten duidelijker. De verwondering (ver)bergt en bewaart diep in haar schoot de schok van de verwonding en de pijnlijkheid die deze met zich meebrengt.

In de verwond(er)ing van de filosofie en horror is steeds sprake van een verwondende shock die zich tegelijk toont (aanwezig) maar ook deels verbergt (afwezig). Die aanwezige afwezigheid hangt samen met een dubbele dynamiek. Enerzijds leiden filosofie en horror de medemens in een ongemakkelijke 'thuisloosheid' waarin vervreemding optreedt (shock en thuisloosheid), anderzijds gebeurt dit steeds vanuit

een nog enigszins vertrouwd 'huis' (overtuigingen, verwachtingen) als houvast. Die vertrouwdheid wordt dus verwond of verscheurd, maar niet vernietigd. Ze wordt meegenomen en verondersteld in de scheur die de wonde is of maakt en die, om slechts scheur of wond te zijn, een oppervlak als basis, een 'huis' nodig heeft. Verwond(er)ing is alleen mogelijk vanuit een geborgenheid.⁷

Vanuit die geïnduceerde ongemakkelijkheid en vervreemding is het natuurlijk al te menselijk om de scheur van de verwond(er)ing weer te willen dichten. We proberen de filosoof het zwijgen op te leggen, geven hem de gifbeker en kruipen diep onder onze warme deken van gebeitelde vanzelfsprekendheden. Horror wordt gedegradeerd tot 'pulp' of tweederangs kijkplezier, dat mikt op sensatie en goedkope gruwel, niet de moeite om bij stil te staan. We lopen weg van de wond en de pijn, maar daardoor lopen we ook de verwondering mis. Gelukkig zit het in de aard van dit duo lastpakken om onophoudelijk een nieuwe zwakke plek te zoeken, een bres te schieten in de fatsoenlijke en zekere beschaving.⁸ Ze willen de crisis van de verwond(er)ing openhouden. Wie oren heeft naar het zoemen van beide horzels, kan hier echter een interessante boodschap beluisteren.

De verwond(er)ing van de filosoof en van horror, zowel qua wonde als qua wonder, maakt een halte in de alledaagse werkelijkheid of cultuur, een tijdelijke en ruimtelijke opschorting van de leefwereld. Maar die halte waar het duo je mee naartoe neemt, is een plaats waar je gevestigde 'zekerheden' onderuit worden gehaald. Het is geen neutrale plaats, maar een ongemakkelijke 'plek' waar je niet permanent kunt vertoeven. Ze openbaart zich als een onmogelijke halte waarbij het spel van de verwond(er)ing een oefening vormt in vrije val, in de wetenschap dat je nog een parachute hebt. Niet voor niets heeft onze taal het over 'verwonderd staan': geen verwondering zonder stilstand, halte, zonder verbijstering.

De crisis van de verwond(er)ing, als 'plek' waar filosofie en horror je als gidsen mee naartoe nemen, biedt weliswaar geen stabiele grond onder de voeten, maar toch confronteert ze ons met de noodzaak om de structuur van ons bestaan te blijven herzien. Ze vormt een oproep om ons vanuit een geslotenheid van denkbeelden en verwachtingspatronen op een grotere openheid te oriënteren. We worden geplaatst voor de haast onmogelijke opdracht om ons tot de wonde in het wonder te blijven verhouden.

Met deze verwond(er)ing betreden we ook de speeltuin van het in-